

Maria Urban

Indywidualizm – kolektywizm a ideologie polityczne

SŁOWA KLUCZOWE:

*indywidualizm, kolektywizm, liberalizm,
socjalizm, komunitaryzm*

Wprowadzenie

Indywidualizm i kolektywizm jako pojęcia obecne w wielu obszarach myśli społecznej i politycznej stwarzają szerokie ramy również dla opisu zjawisk i systemów politycznych.

Źródłowe interpretacje pojęć indywidualizmu i kolektywizmu odwołują się przede wszystkim do politycznego znaczenia tych pojęć, traktowanych jako rodzaje teorii politycznych. W indywidualizmie jednostkę uważa się za podstawową kategorię bytu, niezależną całość, zaś każda inna całość większa niż ona jest jedynie zbiorem jednostek. Kolektywizm jednostkę uznaje za część większej społecznej całości, która determinuje jej znaczenie.

Indywidualizm i kolektywizm, jako teorie polityczne, bazują na odmiennych wartościach ideowych, które wyznaczają relacje między jednostką a systemem politycznym. Indywidualizm zakłada, że jednostka, jako byt niezależny, ma prymat w stosunku do państwa. Kolektywizm uznaje nadrzędną rolę państwa w stosunku do jednostki, traktując ją jako element większej zbiorowości. Wartości ideowe indywidualistyczne i kolektywistyczne determinują rozumienie roli państwa wobec obywatela i rolę obywatela w państwie. Wartości te, odmiennie również definiują pojęcie i funkcje władzy państwowej. Władza realizująca wartości indy-

widualistyczne jest władzą polityczną, utożsamianą z zespołem norm i przepisów prawnych. Władza realizująca wartości kolektywistyczne ma aspekt obywatelski, należy do obywateli, którzy powierzają ją wybranej grupie. Władza polityczna i obywatelska mają różne zadania – władza polityczna ma stwarzać warunki uczciwego dostępu do dóbr prywatnych, władza obywatelska ma tworzyć warunki sprawiedliwego dostępu do dóbr publicznych. Sprawiedliwość indywidualistyczna, to sprawiedliwość proceduralna, sprawiedliwość kolektywistyczna, to sprawiedliwość dystrybucyjna. Indywidualizm i kolektywizm jako wartości ideowe, wyznaczają także motywacje działań jednostek i zbiorowości. Indywidualizm daje prawo jednostce do nieskrępowanego rozwoju, kolektywizm zakłada działania jednostek i zbiorowości w celu dobra wspólnoty. Naczelną wartością indywidualizmu jest wolność, kolektywizmu – równość¹. Wartości ideowe indywidualistyczne znajdują wyraz w liberalnych systemach politycznych, wartości kolektywistyczne – w systemach socjalistycznych i komunistycznych.

Indywidualizm i kolektywizm w historii myśli politycznej

Śledząc rozwój myśli politycznej można zauważyć już w starożytności paralele między systemami politycznymi a wartościami ideowymi. Zarówno Platon jak i Arystoteles uznają prymat państwa w stosunku do obywatela. Platon uważa, iż życie osobiste jednostki winno być podporządkowane dobru powszechnemu zinstytucjonalizowanemu w polis. Pomyślny rozwój polis gwarantuje indywidualne szczęście człowieka. Arystoteles, państwo traktuje jako najwyższy wyraz zorganizowania się ludzi w zbiorowość, w którym jednostka uzyskuje status obywatela. Państwo, jako organizacja scalająca mniejsze grupy społeczne, ma pierwszeństwo nad jednostką na zasadzie przewagi całości nad częściami. Człowiek jest jednostką państwową zmierzającą do życia w grupie, gdzie odnajduje najlepsze warunki rozwoju indywidualnego i zbiorowego.

Wartości polityczne indywidualistyczne i kolektywistyczne znajdowały następnie wyraz w ideologiach czasów nowożytnych. I tak, np. idealistyczną wizję społeczeństwa zorganizowanego kolektywnie przedstawił w XVI w. Tomasz Moore, rysując życie na wyspie Utopii, gdzie drobni wytwórcy korzystają ze wszystkich dóbr z umiarem i w granicach rozsądnych potrzeb, bez potrzeby użycia pieniądza. Organizacja władz oparta

¹ A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon politologii*, Wrocław 1996.

jest na wyborze i rotacji urzędników, z zagwarantowaniem podstawowych uprawnień zgromadzeniu ludowemu.

Rozkwit indywidualizmu dokonuje się w myśli politycznej XVII i XVIII wieku². Prezentowana przez Benedykta Spinozę idea wolności i tolerancji, zagwarantowanie jednostce szerokiego katalogu możliwości oraz utylitarystyczne założenia państwa, stanowiły podstawę wizji przyszłej liberalistycznej republiki burżuazyjnej. Państwo winno stwarzać podstawy swobodnego rozwoju jednostki a ustroj demokratyczny gwarantować zabezpieczenie jej prawa. Według Johna Locke'a, u źródeł państwa leży indywidualizm działania jednostki. Państwo powstaje w wyniku umowy społecznej, na mocy której obywatele powierzają rządowi pełnomocnictwo sprawowania władzy. Celem działania państwa jest obrona nienaruszalności praw obywateli. Zasadę ustroju stanowi liberalizm ekonomiczny i polityczny.

Charles Montesquieu i Francois Voltaire podkreślają ideę wolności i suwerenności jednostki i państwa, jako wyniku dobrowolnej umowy społecznej na mocy której, wolność naturalna jednostki przekształcona zostaje w wolność społeczną. Umowa społeczna powoduje, iż w państwie wolność naturalna staje się wolnością polityczną, zagwarantowaną prawem. Wola powszechna, stanowiąca syntezę dążeń do szczęścia poszczególnych jednostek, stanowi o szczęściu ogółu. Zespolenie dążeń jednostkowych w dążeniu ogółu możliwe jest przy zachowaniu całkowitej wolności jednostki i suwerenności ludu, która to suwerenność oparta jest na suwerenności jednostki.

Oświeceniowa tradycja indywidualistyczna stwarza podwaliny ideowe dla nowoczesnych państw demokratycznych. Trzon ideologii stanowi autoteliczny charakter ludzkiej wolności, priorytet praw jednostki, oddzielenie sfery prywatnej i publicznej, określenie warunków i sposobów legitymizacji władzy. Związane z tradycją Oświecenia pojęcie wolności wyrasta z pojęcia powinności, co wiąże się z pojęciem prawa. Utożsamianie wolności z dowolnością jest nieuprawnione. Istotę wolności wyraża bezwzględna ważność reguł wykluczających samowolę. Locke uważał, że to rozum człowieka jest prawem naturalnym, które kieruje racjonalnym działaniem człowieka. Wolność jednostki podporządkowuje się prawu³.

² A. Sylwestrzak, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1996; K. Chojnacka, H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 2004; A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon...*

³ J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, Warszawa 1992.

Indywidualizm a liberalizm

Pełny wyraz indywidualizm znajduje w ideologii liberalnej. Ewaluowanie myśli liberalnej, od klasycznego liberalizmu XIX-wiecznego do czasów obecnych, dokonywało się w odniesieniu do dwóch form indywidualizmu. Pierwszy, to indywidualizm ekspresyjny, inaczej indywidualizm różnicy. Druga forma indywidualizmu, to indywidualizm egalitarystyczny, inaczej indywidualizm równości. Indywidualizm ekspresyjny podkreślał odrębność własnej osoby, jej wyjątkowość, podnosił wartość własnego rozwoju. Człowiek odrzucając życie społeczne i poświęcając się własnemu rozwojowi, egzystuje poza światem publicznym.

W czasie ostatnich dwóch stuleci charakter liberalizmu uległ zmianie. Wcześni liberałowie widzieli minimalną rolę państwa w życiu obywateli, współcześni liberałowie przekonani są, iż władza powinna odpowiadać za zapewnienie usług społecznych takich, jak: opieka zdrowotna, emerytury, edukacja, zakwaterowanie oraz regulowanie gospodarki. Wewnątrz liberalizmu wykształciły się dwie tradycje myślowe, które nazywane są liberalizmem klasycznym i liberalizmem nowoczesnym⁴. Liberalizm klasyczny opiera się na wartości indywidualizmu ekspresyjnego, w znacznej mierze egoistycznego. Człowiek, jako autonomiczna jednostka, wyraża skłonności do niezależności. Kieruje się rozumem, dążąc do wolności maksymalizuje realizację własnych potrzeb i interesów. Wolność oznacza brak zewnętrznych ograniczeń. Wolność jednostki stanowi zagrożenie wolności dla innych jednostek, dlatego musi być powstrzymywana od jej naruszenia. Wolność zatem, zdaniem Locke'a, istnieje tylko w ramach prawa. Wszystkie jednostki muszą uznać, że w ich interesie leży zrzeczenie się części wolności w celu ustanowienia systemu opartego na prawie⁵. Społeczeństwo ma charakter atomistyczny, składa się ze zbioru samowystarczalnych jednostek. Państwo spełnia wyłącznie funkcję utrzymywania ładu społecznego, ma więc rolę minimalną – zgodnie z metaforą Locke'a jest „stróżem nocnym”. Ogranicza się do utrzymania wewnętrznego porządku społecznego, egzekwowania umów i ochrony społeczeństwa przed atakiem z zewnątrz. Klasyczni liberałowie wysoko wartościują społeczeństwo obywatelskie, które stwarza warunki do rozwoju wolności oraz gospodarki opartej na samoregulującym się rynku. Dostrzegali oni zarówno konieczność istnienia w państwie rządu, jak i zagrożenia z jego strony, obawiali się egoizmu, potencjalnej tyranii. Dlatego też, podkreślali

⁴ A. Heywood, *Ideologie polityczne*, Warszawa 2007.

⁵ J. Locke, *Dwa traktaty...*

znaczenie ram konstytucyjnych ograniczających możliwości wykorzystania władzy dla własnych korzyści. W demokracji, klasyczni liberałowie widzą również możliwość ograniczenia roli rządu. Demokrację rozumieją jako zgodę na rządzenie, wyrażaną w opartych na współzawodnictwie wyborach. Klasyczny liberalizm gospodarczy zakorzeniony jest w myśli ekonomicznej Adama Smitha, który uważał, że gospodarka działa najlepiej, kiedy pozostawiona jest sama sobie. Rynek działa według oczekiwań i decyzji wolnych jednostek. Wolność rynku oznacza wolność wyboru na płaszczyźnie popytu, podaży, doboru pracowników i pracodawców. Smith uważał, że nieskrępowane dążenie do osiągnięcia zysku doprowadzi do korzyści płynących dla ogółu⁶. Także Friedrich Hayek uważał, że wolność gospodarcza jest niezbędną gwarancją wolności politycznej. Dowodził, że liberalny, demokratyczny system polityczny jest w stanie rozwijać się wyłącznie w warunkach kapitalistycznego porządku ekonomicznego⁷.

Idee liberalizmu klasycznego znalazły wyraz w latach 70. XX wieku w neoliberalizmie. Główną siłą napędową rozwoju idei i struktur neoliberalnych stała się globalizacja ekonomiczna.

Neoliberalizm spostrzega rynek, jako moralnie i praktycznie nadrzędny wobec państwa. Neoliberalizm stał się częścią większego projektu ideologicznego Nowej Prawicy. Nowa Prawica inspirowana myślą konserwatywną, liberalną i neoliberalną stworzona została nie przez polityków, ale specjalistów od organizacji. W dziedzinie politycznej program Nowej Prawicy postulował rozszerzenie rynku na coraz to nowe obszary życia, ograniczanie interwencjonizmu państwowego, ukrócenie możliwości wpływu na władzę związków zawodowych, politykę leseferyzmu i monetaryzmu, wspieranie stosunków wolnokonkurencyjnych, zbudowanie silnego rządu opartego na rządach prawa, legalizmu w życiu publicznym. W życiu społecznym Nowa Prawica eksponowała rolę konserwatywnej moralności opartej na podstawowych wartościach takich jak szacunek dla władzy, religii, rodziny, własności prywatnej, Nowa Prawica eksponowała szczególnie rolę religii i patriotyzmu w życiu społecznym. Nowa Prawica utworzyła szereg organizacji stanowiących płaszczyznę współdziałania na rzecz programu neokonserwatywnego. Postulaty społeczne i ekonomiczne stały się podstawą polityki R. Regana i M. Thatcher⁸.

⁶ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. 1 i 2, Warszawa 1954.

⁷ F. Hayek, *Droga do zniewolenia*, Kraków 1999; F. Hayek, *Konstytucja wolności*, Warszawa 2006.

⁸ D. Held, *Models of democracy*, Stanford University Press 1987; W. Osiatyński, *Współczesny konserwatyzm i liberalizm amerykański*, Warszawa 1984; A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon...*, s. 233–234.

Indywidualizm równości wartościuje jednostkę, również jako niezależny byt. Jednostka jest wartością najwyższą, podporządkowującą sobie całość społeczną, jednakże zasada hierarchii odrzucona zostaje na rzecz zasady równości. W sferze ekonomiczno-politycznej zastosowanie zasad wolności i równości przybiera wartość systemową⁹.

W drugiej połowie XX wieku John Rawls propagował idee liberalizmu socjaldemokratycznego¹⁰. Starał się pogodzić idee liberalizmu z zasadami redystrybucji i sprawiedliwości społecznej. Zdaniem Rawls'a jednostkę, jako istotę polityczną można zrozumieć wyłącznie poprzez pewien ideał obywatela. Indywidualizm w liberalizmie zakorzeniony jest w wartościach odnoszących się przede wszystkim do jednostki, ale także do wspólnot czy formy rządów, które legitymizuje zgoda jednostek. Rawls, tworząc polityczną koncepcję osoby i ideał państwa, uważa za konieczne powiązanie neutralności sfery publicznej i jednostkowej autonomii, prywatnej niezależności i politycznej troski, indywidualnej wolności i społecznej równości szans. Władza, nie mając prawa oceniania indywidualnych sposobów życia, ma jednocześnie obowiązek troszczenia się o to, by każdy mógł tworzyć i realizować własne cele życiowe¹¹.

Współcześnie systemy polityczne, które zostały ukształtowane przez idee i wartości liberalne określane są powszechnie, jako demokracje liberalne. Systemy te są konstytucyjne, ponieważ dążą do ograniczenia władzy rządu i zabezpieczenia wolności obywatelskich, są równocześnie przedstawicielskie, gdyż stanowiska polityczne w nich są zdobywane w drodze wyboru. Moralne i ideologiczne stanowisko liberalizmu wyraża się wiernością zbiorowi wartości i przekonań. Wśród nich najważniejsze, to: jednostka, wolność, rozum, sprawiedliwość, tolerancja i różnorodność.

Idee liberalne związane są także z postępującą industrializacją, która przyniosła znaczące rozwarstwienie ekonomiczne społeczeństw. nierówności społeczne zmusiły liberałów do rewizji poglądów na rolę państwa, stawali się zwolennikami rozwoju państwa interwencyjnego. Jednakże, współczesny liberalizm nie jest spójny teoretycznie, próbuje łączyć idee interwencjonizmu państwowego z klasycznym indywidualizmem.

⁹ M. Środa, *Indywidualizm i jego krytycy*, Warszawa 2003.

¹⁰ J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 1994; J. Rawls, *Liberalizm polityczny*, Warszawa 1998.

¹¹ J. Rawls, *Liberalizm...*

Thomas H. Green¹², idąc za wskazaniem Johna Stuarta Milla¹³, odrzucił teorię egoistycznej jednostki, dążącej wyłącznie do maksymalizacji własnych zysków. Uważał, że człowiek zdolny jest do altruizmu i podejmowania obowiązków społecznych. Inaczej, niż klasyczni liberałowie rozumiał wolność. Wolność to możliwość rozwoju i utrzymania swej indywidualności. Państwo powinno, zdaniem Greena, stworzyć takie same warunki dla wszystkich jednostek, aby mogły podejmować odpowiedzialne decyzje. Współcześni liberałowie preferują jednostkę, która polega na sobie i bierze za siebie odpowiedzialność, jednakże dostrzegają państwo jako instytucję realizującą szeroki zakres społecznych i ekonomicznych powinności. Powołując się na równość szans, bronią systemu opieki społecznej. Na gruncie gospodarczym większość państw przyjęło strategię interwencjonizmu państwowego, które opierały się na pracach Johna M. Keynesa. Keynes odrzucił idee samoregulującego się rynku, uważał, że rząd powinien ożywiać gospodarkę przez zwiększenie wydatków publicznych lub przez obniżenie podatków¹⁴. Teorie Rawlsa i Keynesa były realizowane w Stanach Zjednoczonych w czasach Nowego Ładu Roosevelta.

Kolektywizm a socjalizm

Kolektywizm znalazł wyraz w ideach socjalizmu i komunizmu. Jako model ekonomiczny socjalizm stanowi alternatywę wobec kapitalizmu. Dziewiętnastowieczny socjalizm tworzył utopijne wizje społeczeństwa, w którym jednostki mogą osiągnąć prawdziwe wyzwolenie i spełnienie wyłącznie jako członkowie wspólnoty. I tak, Claude Henri Saint-Simon proponował stworzenie społeczeństwa na wzór warsztatu przemysłowego, w którym podstawą bytu stanie się praca dająca szansę realizacji wolności. Dla Charlesa Fouriera podstawową komórką ustroju społecznego opartego na zrzeszaniu się, miała być falanga. Falanga stanowiła osiedle rolniczo-przemysłowe zorganizowane w sposób kolektywny, oparte na pracy uspołecznionej. Falanga była jednocześnie zrzeszeniem wytwórców i konsumentów. Robert Owen opowiadał się za stworzeniem wspólnoty bazującej na miłości i współpracy. Uważał, że szczęście każdego człowieka zależy od szczęścia innych. Dlatego też, za konieczne uznawał takie

¹² T.H. Green, *Works*, Oxford University Press, [za:] A. Heywood, *Ideologie...*

¹³ J.S. Mill, *Utylitaryzm. O wolności*, Warszawa 2005.

¹⁴ J.M. Keynes, *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, Warszawa 1985.

zmiany zasad funkcjonowania środowiska społecznego, które umożliwiłyby realizowanie szczęścia każdego człowieka. Jedynie współpraca we wspólnocie zapewnia warunki dla realizacji idealnego modelu funkcjonowania każdego człowieka¹⁵.

W miarę poprawy położenia społecznego robotników, pod koniec XIX w. charakter socjalizmu ulegał zmianie. W ruchu socjalistycznym wyodrębniły się dwa kierunki – socjalizm rewolucyjny i socjaldemokracja.

Współcześnie socjalizm spostrzegany jest w trzech znaczeniach:

- jako model ekonomiczny, powiązany z jakąś formą kolektywizmu i planowania – środek ograniczenia kapitalizmu w szerszym interesie społecznym;
- jako instrument ruchu związkowego, reprezentującego interesy klasy robotniczej – środek wspierania interesów świata pracy;
- jako doktryna, bądź ideologia polityczna, cechująca się specyficznym splotem idei, wartości i teorii, z których najważniejszymi są – wspólnota, współpraca, równość, klasa społeczna, wspólna własność¹⁶.

Socjalistyczna wizja człowieka, jako istoty społecznej kładzie nacisk na zdolność człowieka do działań zbiorowych, przez wspólną pracę tworzenie wspólnego dobra. Socjaliści twierdzą, iż jednostki mogą być tylko zrozumiane przez grupy, do których należą. Naturalną relacją między ludźmi jest współpraca, a nie rywalizacja. Najważniejszą cechą definiującą ideologię socjalistyczną jest równość. Zdaniem socjalistów, równość jest warunkiem sprawiedliwości, która wymaga ujednolicenia społeczeństwa w zakresie statusu materialnego. Ponadto, równość społeczna leży u podstaw współpracy i wspólnoty. Socjaliści wprowadzając pojęcie klasy, jako grupy skupiającej ludzi o podobnej pozycji społecznej i ekonomicznej, traktowali ją, jako najważniejsze źródło podziałów społecznych. Przez ograniczenie nierówności między ludźmi, dążyli do stworzenia społeczeństw bezklasowych. Socjaliści krytykowali własność prywatną, w której upatrywali źródła niesprawiedliwości społecznej. Opowiadali się zatem za likwidacją prywatnej własności.

W ramach ideologii socjalistycznej wyodrębniły się dwa nurty – socjalizm rewolucyjny oraz socjalizm ewolucyjny. U podstaw nurtu rewolucyjnego leżało przekonanie, iż kapitalizm można obalić jedynie w drodze rewolucji. Socjaliści rewolucyjni państwo spostrzegali jako środek ucisku klasowego, dążyli do obalenia państwa burżuazyjnego za pomocą rewo-

¹⁵ C.H. Saint-Simon, *Pisma wybrane*, t. I–II, Warszawa 1968; M. Jelenkowski, *Owen*, Warszawa 1988; A. Sikora, *Fourier*, Warszawa 1989.

¹⁶ A. Heywood, *Ideologie...* .

lucji politycznej. Socjalizm przybierał postać państwowej kolektywizacji. Droga rewolucyjna dochodzenia do socjalizmu wiązała się z dyktaturą i represjami politycznymi.

W krajach Europy Zachodniej, gdzie postępował rozwój demokracji, socjaliści przyjęli alternatywny do rewolucyjnego sposób dochodzenia do socjalizmu. W drodze ewolucji, wykorzystując procedury parlamentarne starali się wprowadzić socjalizm. W początkach XX wieku idee socjalizmu ewolucyjnego propagowali Fabianie. Przyjęli oni liberalną teorię państwa, uznając je za neutralnego arbitra, uważali, że rozszerzenie demokracji politycznej pozwoli na poparcie interesów klasy robotniczej. Wykorzystując urnę wyborczą socjaliści mogą dojść do władzy. Równość polityczna, zdaniem socjalistycznych demokratów, pociągnie za sobą równość społeczną. W drugiej połowie XX wieku socjaldemokraci zaprzestali odrzucania kapitalizmu, dążyli natomiast do jego humanizacji. Zainteresowania socjaldemokracji skupiły się przede wszystkim na problemach sprawiedliwej dystrybucji bogactwa w społeczeństwie¹⁷.

Marksizm stanowić miał nowy rodzaj socjalizmu. Idee socjalizmu utopijnego i klasyczna ekonomia angielska oraz filozofia niemiecka (prace Smitha, Hegla, Feuerbacha), stały się inspiracją dla twórczości Karola Marksa. Marks uważał, że stworzył nowy rodzaj socjalizmu – socjalizm naukowy. Naukowy charakter marksizmu zawierać się miał w dążeniu do ujawnienia natury rozwoju społecznego i historycznego, a nie tylko w krytyce kapitalizmu. Rozwój historyczny społeczeństw Marks wyjaśniał sprzecznościami w ramach systemu produkcji, wynikającymi z istnienia prywatnej własności. W drodze rewolucji proletariackiej zostanie obalony kapitalizm, usunięta zostanie machina państwa, a stary, klasowy system społeczny zastąpiony zostanie pełnym komunizmem. Społeczeństwo będzie bezpaństwowe, bezklasowe, system produkcji towarowej zostanie zastąpiony systemem nastawionym na zaspokajanie ludzkich potrzeb. Systemem przejściowym od kapitalizmu do komunizmu będzie socjalizm¹⁸.

Ideologię marksistowską nawiązującą do heglizmu przyjęła szkoła frankfurcka (Adorno, Markus), pod wpływem której w latach 60. i 70. XX w. rozwinęła się Nowa Lewica. Nowa Lewica stanowiła radykalny ruch ideologiczny i społeczno-polityczny. Odrzucała ideologię i formy działania zarówno marksizmu-leninizmu, jak i socjaldemokracji, choć nawiązywała do tradycji lewicowych. Ruch Nowa Lewica objął swoim

¹⁷ A. Sylwestrzak, *Historia doktryn...*; A. Heywood, *Ideologie...*

¹⁸ K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 3, Warszawa 1975.

działaniem dziedziny życia społecznego, politycznego, intelektualnego, obyczajowego. Nowa Lewica skupiła młodzież akademicką i część intelektualistów.

W ramach Nowej Lewicy doszło do wyodrębnienia się dwóch nurtów – umiarkowanego i rewolucyjnego. Nurt umiarkowany odwoływał się do idei autentycznego „ja”, wolności, równości i wspólnoty. Krytykowano zasady i organizację życia politycznego i społecznego liberalnych demokracji. Postulowano powszechną decentralizację systemu politycznego, odrzucenie sformalizowanych i biurokratycznych procedur podejmowania decyzji politycznych, przywrócenie autentyczności życia publicznego.

Ruchy młodzieży amerykańskiej z lat sześćdziesiątych skupiały się wokół problemów walki o prawa obywatelskie Murzynów, walki z ubóstwem, wolności słowa i przeciw wojnie. Była to krucjata młodzieży na rzecz dobra, sprawiedliwości, prawdy i piękna. Programy propagowały wspólnotę życia wszystkich ras i obu płci, grupowe uprawianie miłości i ascetyzm materialny. Nowy ustrój społeczny opierać się miał na wartościach humanizmu, nowego indywidualizmu, wspólnoty i demokracji uczestniczącej. Zamiast walki zbrojnej i ustawodawstwa, edukacja społeczna miała prowadzić do przekształcenia życia społecznego. Grupą realizującą zmiany miała być inteligencja a centrami edukacyjnymi – uniwersytety. Ruch Nowej Lewicy wyrażał protest przeciw państwu liberalnemu i jego instytucjom, wartościom i establishmentowi. Poszukiwano wymiarów wolności jednostki w kontekście wolności społecznej. Uważano, iż dla nowego wyrazu wolności najlepsze warunki stwarza zamknięta egalitarna wspólnota. Koncepcja wolności łączy się z ideałami nowego indywidualizmu, komuny jako wspólnoty i demokracji opartej na zasadzie równości. Komuna o demokratycznym charakterze ma właściwie warunki do rozwoju nowego indywidualizmu. Komuna działająca na zasadzie demokracji uczestniczącej, daje szansę harmonizowania równości i wolności. Idea wspólnoty, najbliższa idei równości, postuluje większy udział we władzy politycznej ubogich i czarnych, faktyczną równość wobec prawa, zrównania statusu kobiet i mężczyzn, eliminację ubóstwa i nędzy. Ustrój ekonomiczny zgodny z zasadami równości miałby opierać się na produkcji, dystrybucji i konsumpcji. Komuny byłyby samowystarczalne. Zasadą dystrybucji byłoby każdemu według potrzeb, przy rezygnacji z potrzeb nierealnych lub wygórowanych – (idea dobrowolnego ubóstwa). Celem politycznym i wartością Nowej Lewicy były ideały demokracji uczestniczącej, najbliższej demokracji bezpośredniej. Ideały te umożliwiałyby osiąganie innych wartości, stanowiłyby również zasady

spełniające funkcję podejmowania decyzji, organizacji wspólnot, realizacji równości i wolności. Głoszone przez Nową Lewicę treści zainspirowały działalność organizacji i stowarzyszeń obywatelskich o charakterze antywojennym, feministycznym, ekologicznym, obrony praw obywatelskich, walki z segregacją rasową¹⁹.

Indywidualizm i kolektywizm a komunitaryzm

W Ameryce na bazie krytyki teorii oraz praktyki liberalizmu w latach osiemdziesiątych XX w. rozwinął się nurt filozofii politycznej – komunitaryzm. Nie podważając tezy o indywidualności jednostki komunitaryści kwestionują stosunki i praktykę społeczną powodowane założeniami liberalizmu. Tacy myśliciele jak: Michael Walzer, Charles Taylor, Michael Sandel, Alasdair Mac Intyre, mimo pewnych różnic, jakie dzielą ich przekonania, są zgodni, że ani liberalizm klasyczny, ani neoliberalizm nie stanowią atrakcyjnej oferty światopoglądowej i politycznej. Uważają, że państwo nie traktowane jako dobro wspólne, lecz jedynie jako pewna rama wspólnego działania powoduje depolityzację postaw obywatelskich, a tym samym podważa ciągłość amerykańskiej tradycji republikańskiej.

Komunitaryści twierdzą, iż liberalizm nie docenia roli wspólnot ludzkich w kształtowaniu systemu norm i wartości jednostki. Liberalizm ich zdaniem doprowadził do powstania kryzysu podstawowych, powszechnie akceptowanych wartości moralnych, stał się źródłem chaosu moralnego we współczesnym społeczeństwie. Jego przejawem jest zubożenie tożsamości moralnej, społecznej i politycznej jednostek. Dlatego też jednostkę należy ujmować z punktu widzenia różnorodności związków społecznych z innymi członkami zbiorowości, do której ona należy. Tożsamość jednostki określona jest warunkami rozwoju wspólnot do których ona należy. Poprzez członkostwo w różnych grupach społecznych jednostki odnajdują wspólne dobro. Dzięki wspólnemu dobru jednostka uzyskuje swoją tożsamość, a jednocześnie przyczynia się do podtrzymywania ciągłości wspólnoty wyrażającej się w tradycji. Wspólnota jest zaprzeczeniem liberalnego modelu społeczeństwa opartego na kontrakcie. Wspólnota

¹⁹ Ch.A. Reich, *Zieleni się Ameryka*, Warszawa 1976; R. Tokarczyk, *Utopia „Nowej Lewicy” amerykańskiej*, Warszawa 1979; Ch.A. Reich, *Rewolucja przez świadomość*, [w:] K. Karolczak, K. Pielński, M. Tański (opr.), *Współczesna myśl polityczna, Wybór tekstów źródłowych*, Warszawa 1994.

powinna tworzyć pewną całość, której zadaniem jest przeciwdziałanie rozbiciu społeczeństwa oraz sprzyjanie silniejszemu identyfikowaniu się z dobrem wspólnym. Komunitaryści moralnego autorytetu upatrywali w powszechnie akceptowanych wartościach i instytucjach²⁰.

STRESZCZENIE

Pojęcia indywidualizm i kolektywizm obecne są w wielu obszarach myśli społecznej i politycznej. Indywidualizm i kolektywizm bazują na odmiennych wartościach ideowych, które determinują relacje między jednostką a systemem politycznym. W indywidualizmie jednostkę uważa się za podstawową kategorię bytu, niezależną całość. Każda inna całość większa niż ona jest jedynie zbiorem jednostek. Kolektywizm jednostkę uznaje za część większej społecznej całości, która determinuje jej znaczenie. Antynomia indywidualizmu i kolektywizmu znajduje zakorzenienie w dwóch różnych ideologiach politycznych – liberalizmie i socjalizmie. Komunitaryzm stara się zniwelować antynomię indywidualizmu i kolektywizmu.

Maria Urban

INDIVIDUALISM – COLLECTIVISM AND POLITICAL IDEOLOGIES

Notions of individualism and collectivism are present in many areas of social and political thoughts. Individualism and collectivism are based on different ideological values, which determine relation between individual and political system. In individualism individual is considered to be basic category of life – independent integrity. Each other greatest integrity than itself is recognized as set of individuals. Collectivism regards individual as a part of greatest social integrity, which determines its position. Antinomy between individualism and collectivism is rooted in two different political ideologies – liberalism and socialism. Communitarianism seeks to soften this contradiction in terms between individualism and collectivism.

²⁰ A. Antoszewski, R. Herbut, *Leksykon...*, s. 152.